

VILÁGTÜKÖR

VASZILIJ V. DAVIDOV

A gyermekek és a fiatalok helyzete a mai Oroszországban*

– Változások az oktatásban és a nevelésben –

A múlt öröksége

Az oroszországi oktatásban és nevelésben nehéz az alapvető célok megvalósítása, tehát a műveltség megalapozása és a tudatos önmeghatározáshoz, az önmegvalósításhoz szükséges készségek és képességek kialakítása.

A problémák egyik fő oka az, hogy meg kell küzdeni a kommunista örökséggel, amely sok tekintetben ma is meghatározza a közgondolkodást, hat a pedagógusokra és a fiatalokra egyaránt. A szellemi élet jelenlegi állapota több okkal magyarázható.

1. Visszavezethető a termelés, valamint a lakosság társadalmi és kulturális életének alacsony szintjére és arra a jelenségre, hogy az iparban évtizedekig az anyagi termelés és a honvédelem élvezett prioritást. Az anyagi és szellemi kultúra valamennyi területét meghatározta az adminisztratív-disztributív tervezés, a hidegháborús hangulat, a kultúra, az intellektus minden egyedi értékét, s az erre irányuló próbálkozásokat kíméletlenül eltiporták.

2. Büntetőjogi eszközök alkalmazásával is tiltottak minden olyan tevékenységet, gondolatot, vitát, amely a szellemi kultúra elismerését és megértését célozta, és nem volt összhangban az igen primitíven értelmezett materialista világnézettel. Ennek következtében még a humán értelmiség soraiban is szép számmal akadtak olyanok, akik nem értették meg a szellemi élet valódi tartalmát, a személyes életben és a társadalmi tevékenységben játszott szerepét.

3. Az úgynevezett tudományos (természettudományos) ismeretek abszolút elsőbbséget élveztek az erkölcsi, a jogi, a művészettel és a vallással kapcsolatos tudattartalmak mögött.

Mindezek következtében nem lehet csodálkozni azon, hogy a pedagógusok körében (is) rendkívül beszűkült elképzelés élt a szellemi élet tartalmáról, kialakításának lehetőségeiről, módjairól. A társadalmi változások remélhetőleg lehetővé teszik a múlt örökségének felszámolását és a szellemi élet komplex vizsgálatát, illetve a vizsgálati tapasztalatok gyakorlati alkalmazását.

* Az előadás egy 1992. X. 30. és XI. 1. között megrendezett nemzetközi konferencián hangzott el Berlinben. („Lebensbildung in Europa zwischen Utopie und Wirklichkeit“)
Az eredeti szöveg megjelent a konferencia teljes anyagát tartalmazó kötetben. Szerk.: K. F. Wessel (W. Ebert) C. Eggers (C. Lost, Kleine Verlag Bielefeld, 1994. 150-159. o.)

Társadalmi változások

Korábban az egyértelmű, jól áttekinthető és stabil társadalmi hierarchiában az egyes rétegek között megvoltak az átjárhatóság világos szabályai. Egy munkásfiatal elvileg felkapaszkodhatott a Komszomol, majd a párt lépcsőfokain az „elitbe”. A rendszer rögzülésével azonban ez a „karrier” egyre nehezebben volt befutható. A státus gyakran apáról fiúra szállt, másnak az esetében megszerzéséhez egy egész élet kellett. Ha valaki évtizedekig törleszkedett a hatalomhoz, ideje java részét politikai üléseken, konferenciákon, rendezvényeken fecsérelte el, esetleg bejuthatott a „mieink” közé. A rendszer örökkévalónak tűnt, s ha valaki identifikálódott a társadalmi réteggel, amelyhez tartozott, ez az azonosulás akár haláláig érvényes maradhatott.

A jelenlegi társadalom struktúrája azonban szinte egyik napról a másikra változik. Egyes rétegek súllyesztöbe kerülnek (így jártak többek között a pártmunkások), miközben újak emelkednek fel (például üzletemberek, politikusok). Ma is létezik „elit” réteg, de ez nem válik el olyan határozottan a társadalom egészétől, mint korábban. Bár a jelenlegi társadalmat – felületesen szemlélve – erősödő polarizáció jellemzi, a társadalmi rétegek közötti határok elmosódottabbá, sokkal könnyebben átjárhatókká váltak, mint az elmúlt korszakban. A mérnök, a diák, az orvos viszonylag rövid idő alatt a vállalkozói elitbe emelkedhet, míg a korábban e rétegbe tartozók kiszorulhatnak belőle. Ez a dinamizmus természetesen megnehezíti az egyének identifikációjának folyamatát. Ugyanakkor hiányoznak az új identitásokat meghatározó formák, amelyek iránt erősödik az igény. Ebből a fokozódó szükségletből fakadnak az olyan – olykor különös – szerveződések, mint például a Fiatall Milliomosok Klubja.

A szovjet rendszer összeomlásának másik következménye egy globális azonosulási lehetőség megszűnése. A Szovjetunióban élő emberek többsége ugyanis azonosult a birodalommal, átélte annak győzelmeit, megszervezte vereségeit, egy hatalmas közösség tagjának érezte magát. A Szovjetunió széthullásával keletkezett űrt fokozatosan töltik be bizonyos – a szovjet rendszer idején háttérbe szorított – identifikációk. Felerősödik – többek között – a nemzettel, a családdal, a társadalmi osztállyal kapcsolatos azonosulás.

Az ifjúság értékorientációja

Az ifjúság mint a társadalom legdinamikusabb rétege, nem egyszerűen leképezi a társadalomban zajló folyamatokat, hanem eltúlozva, kiélezve reprodukálja ezeket. Ugyanakkor éppen a fiataloknak van a legnagyobb igényük az identifikáció megélésére. A jelenlegi sajtó előszeretettel fest apokaliptikus képet az ifjúság erkölcsének hanyatlásáról, általános cinizmusáról. (Ezt a véleményt számos pszichológus is osztja.) Az ifjúság – éppen úgy, mint a társadalom egésze – differenciált, egyes csoportjaira különféle értékorientáció jellemző.

Egy viszonylag széles réteg a nyugati tömegkultúra vonzásába került. De létezik egy olyan, szintén széles ifjúsági réteg, amelynek számára a nemzeti ideálok, jelképek jelentik a központi értékeket.

A társadalom korábbi stabil struktúrájának felbomlása saját szerveződések létrehozására ösztönzi a fiatalok egy részét. Vannak csoportok, amelyeket a fizikai erő istenítése, a könyörtelenség, az agresszivitás jellemez. Sok fiatal a hitben talál önmagára, és valamely vallási, gyakran ortodox kisközösséghez csatlakozik.

A különféle ifjúsági csoportosulásoknak egyetlen közös jellemzője ideológiájuk kidolgozatlansága és ennek következtében primitív volta. E közösségek többsége még születése pillanatait éli („status nascendi”). Így a fiatal ember nem egyszerűen

csatlakozik egy működő csoporthoz, hanem részt vesz annak létrehozásában is. Evvel is magyarázható, hogy a fiatalok többsége rendkívül erősen kötődik a választott közösséghez, ugyanez okozza lelkesedése viszonylag gyors lankadását is. Egy dinamikusan változó társadalom fiataljaira jellemző a csoportok, ideológiák, értékek viszonylag gyakori változtatása.

Minél szilárdabb egy társadalom szerkezete, annál szűkebb az egyén mozgásteret, és annál biztosabban kielégül a biztonság iránti igénye. Változó társadalmakban a szabadság növekedésével, az egyéni lehetőségek kitágulásával együtt jár az állandóság hiányából fakadó bizonytalanság. Hogy a fiatal miként éli meg a jelenlegi korszakot, az mindennekelett lelki alkatán múlik. A stabil és hajlékony szellemű emberek derűlátóak, képesek élni az átmenet nyújtotta lehetőségekkel s kedvező irányban változtatni társadalmi státusukon. A merev lelkialkatúak azonban könnyen gátlásossá, labilissá válhatnak, elveszthetik önbizalmukat. A fiatalok számára például a középiskola elvégzése után sokkal több érvényesülési lehetőség van, mint korábban: felvételt nyerhetnek külföldi főiskolára, egyetemre, vállalkozásba foghatnak, vagy „szabadúszók” lehetnek. E változás pozitív oldala, hogy módjuk van viszonylag széles társadalmi tapasztalatokat szerezni, mielőtt elköteleznék magukat valamelyik pálya mellett, ugyanakkor fennáll a veszély, hogy a választott hivatáshoz szükséges tudnivalók elsajátítása megreked a felületen.

Elgondolkodtató jelenség, hogy a fiatalok – miközben politikai nézeteik a társadalom egészének politikai nézeteivel azonosak – egyre távolabb kerülnek a politikától. A lehetőségek körének bővülése következtében a politikusi pálya csupán egy a sok közül, s mint ilyen, a legkevésbé vonzóak közé tartozik. A politikusi szerepet sokkal szívesebben vállalják a középkorúak vagy az idősek, akik számára pedig már közel sem adódik olyan széles tevékenységválaszték.

Az ifjúság jelenlegi állapotát tekintve a legaggasztóbb jelenségnek növekvő szellemi igénytelenségüket tartom. Erősen növekszik a „lélek nélküliek” tábora, terjed a fiatalok körében a kábítószer-szenvedély. Egyre gyakoribbak a munka iránti negatív attitűd, a szabadidő eltöltésének primitív formái, a vágy a fogyasztói javak munka nélküli megszerzése iránt. Riasztó az általános ideáelvesztés, az erkölcsi tartás alapjaiban történő megrendülése, a társadalom, a világ dolgai iránti közömbösség, a haszonelvűség, a pragmatizmus általánossá válása.

A fiatalok körében (is) terjedő primitív tudat bizonyítéka az a válasz, amelyet tévénezők többsége adott egy, a halálbüntetés szükségességét tudakoló körkérdésre. Nem csupán helyeselték a halálbüntetést, hanem többen „kivitelezőnek” is ajánlkoztak. (Itt jegyzem meg, hogy a XIX. századi Oroszországban megtörtént, hogy az egész birodalomban egyetlen ember sem akadt, aki hajlandó lett volna halálos ítéletet végrehajtani.)

Az Oroszországi Művelődési Intézet Pszichológiai Intézete vizsgálatának adataiból a fiatalok romantikus törekvéseinek válságára következtethetünk. A korai szexuális kapcsolatok például kedvezőtlenül befolyásolják a felnőttkori érzelmi kapcsolatokat. A videopiacon található „áru” 90%-a primitív pornográf vagy akciófilm. A nyugati orientáció a szaporodó falfirkákban is kimutatható. A dicséret kijelentések általában angolul szerepelnek, a trágárságok oroszul.

Mivel magyarázható ifjúságunk java részének talajvesztettsége?

Mindenekelőtt társadalmunk átmeneti jellegével. Összeomlott egy öröknek vélt ideológia, s az új értékek, az új eszmerendszerek csak most alakulnak. A fiatalok általános szociális tájékozatlansága erkölcsi dezorientációhoz vezet. A létező – családi és társadalmi – nevelési rendszerek nincsenek abban a helyzetben, hogy a

szükséges mértékben kifejlesszék a fiataloknak a világhoz fűződő szellemi és gyakorlati kapcsolatait, ezek nélkül pedig szellemi kultúrájuknak sincs megfelelő alapja. Mivel az esztétikai nevelés nem volt elég hatékony, a vallásos pedig teljesen hiányzott, a nemzeti, a családi és egyéb tradíciók szétzilálódtak. A hivatalos ideológia pedig, amely a hagyományápolás feladatát átvállalta, válságba került, s végképp hiteltelenné vált, már képtelen hatást gyakorolni a fiatalokra.

Az iskolások szellemi kultúrájának szinte kizárólagos megalapozói a könyvek voltak. A köztársasági gyermekkönyvtár szociológiai adatai alapján a diákok legkedveltebb olvasmányainak a megoszlása a következő: krimi – 72,2%; fantaszti- kus irodalom – 69,4%; történelmi művek – 38,8%; speciális szakirodalom – 30,5%; klasszikus irodalom – 16,6%; társadalompolitikai művek – 5%. Mindezek alapján a legnépszerűbb olvasmányok aligha gyarapítják a fiatalok szellemi kultúráját. Elgondolkodtató az is, hogy a megkérdezett fiataloknak mindössze 5,5%-a tűntette fel valamelyik szülőjét legfőbb tekintélyként, pedagógust ugyanitt egyikük sem említett, 36%-uk nevezett meg sportolókat, 28%-uk pedig barátokat.

Mindez a felnövekvő generáció felnőttek iránti bizalmatlanságának, kritikus tartásának természetes következménye. Másokkal szemben a serdülők lényegesen kritikusabbak, mint önmagukkal. Leveleikben, fogalmazásaikban maguk írják a fiatalok: „Honnan is lehetne nekünk szellemi kultúránk? Hiszen az anyag az elsődleges, a tudat csak másodlagos – nyomorunk talaján a szellemi elnyomorodás terem”. Egy 15 éves fiú így vall: „Kínos nekem olyan tanárokkal beszélni, akik a fiatalág szellemi elszegényesedéséről papolnak, miközben már azt is elfelejtették, hogy ők maguk mikor voltak utóljára múzeumban.”

Szólhatnék még a filmről mint a szellemi kultúra másik lehetséges forrásáról. Napjainkban megindult a mozi kommerszé válásának időszak. A helyzet csak abban a mértékben változhat kedvező irányban, amilyen mértékben a lakosság szélesedő köreiben igény támad a „szellemi táplálék” iránt.

És a televízió? Vajon ha több adás szólna a történelmi hagyományokról, a kultúráról, az erkölcsi értékekről, felhasználnák-e a fiatalok az ezekben rejlő lehetőségeket? Egy pap televíziós szereplését követően 70 moszkvai diákot kérdez- tek meg, s kiderült, hogy mindössze tizenegy fiatal látta az adást. A prédikáció főbb gondolataira vonatkozó leggyakoribb válasz pedig az volt, hogy jobb, ha az ember nem sokat ugrál ebben a zűrzavaros világban.

A szellemi lélepülés gyökerei elsősorban nem a könyvek, filmek, tv-adások konkrét tartalmában keresendők, bár ezek jelentősége sem tagadható. A lényegi okok azonban az orosz kultúra és oktatás általános állapotában rejlenek. A szovjet oktatásügyben az ún. „tudományos”, pontosabban természettudományos világné- zetre esett a hangsúly. Ez a világnézet pedig a világot lélektelen aggregátumok összességének tekinti. A természettudományos világnézetben nincsen helyük a sajátosság, lélekkel megáldott emberi lényeknek, a Szállammal rendelkező szubjek- tumoknak. A szellemi kultúrában keletkező vákuumot ma a nacionalizmus tölti ki (az orosz nacionalizmustól a Pamjatyjig, a balti, az örmény stb. nacionalizmusig). Szelemul ide a vallásos, valamint az extenzív-demokratikus eszmerendszer is. Széles teret nyer az utilitárius-pragmatista ideológia. Bár a fiatalság többsége nem foglalkozik spekulációval, prostitúcióval és az illegális, erkölcstelen tevékenységek egyéb fajtáival, sokan elfogadják ezeket mint a meggazdagodás lehetséges útjait, s nem látnak elvi különbséget az anyagi gyarapodás legális és illegális módjai között. A fiatalok példátlan mértékben tisztelnek mindent, ami külföldi, főleg amerikai. Ez vonatkozik a fogyasztói javakra éppúgy, mint a politikai rend- szerekkel és szociális kommunikációval kapcsolatos gondolatokra. Sokat beszél- nek, illetve álmodoznak a kivándorlásról.

A szétzilált értékorientáció időszakában sok fiatal hétköznapiaknak, eseménytelennek érzi az életét, értelmetlennek a tanulást és a munkát. A társadalmi presztízs ma már nem függ a műveltségtől. A fiatalok egyre inkább informális szerveződésekben keresik a spontán csoportos kommunikáció lehetőségét. Ezek a csoportok sok esetben a fiatalok szociális önmeghatározásának keretei, az ifjúság egy része számára az erodálódó társadalmi értékek közepette a pszichológiai adaptáció eszközei, mások számára a társadalom egészével való konfrontáció formái.

Szellemi kultúrát pedig nem lehet parancsokkal és instrukciókkal létrehozni. A fiatalok szellemi életének a fellendüléséhez a társadalom új alapelveinek a kirajzolódása teremthet alapot. A kívánatos változás bekövetkezését segítheti elő többek között

- a fiatalok kreatív megnyilvánulásainak korlátlan ösztönzése,
- a kapcsolatok demokratizálása és humanizálása a nevelő-oktató intézményekben,
- az esztétikai nevelés komplex programjainak kidolgozása és megvalósítása valamennyi korosztály számára,
- a nemzeti hagyományok fejlesztése, ápolása, a generációk közötti kontinuitás biztosítása az oktató intézményekben.

A felsoroltak mellett – természetesen – meg kell oldani a munkahelyteremtés problémáját, és megteremteni a szabadidős kultúra feltételeit, kereteit. Meg kell határozni a fiatalok nevelésének fő irányait. A fiatalok önkéntes aktivitására támaszkodva, segíteni kell a proszociális, társadalmi szempontból hasznos informális – kulturális, ökológiai, politikai stb. – szervezetek kialakulását, és egyúttal megakadályozni a szélsőséges (például nacionalista) csoportosulások tevékenységét. Nagyon fontos, hogy megfelelő ifjúsági vezetőket találjunk, kialakítsuk a velük való foglalkozás hatékony metodikáját. Végül szükség van egy realista ifjúságpolitikára, amelynek a feltételei következők:

1. a fiatalok tudatfejlődése struktúrájának, tendenciáinak a feltárása, elemzése,
2. empirikus adatgyűjtés a társadalmi nevelési gyakorlatról, ennek fejlesztése érdekében,
3. a jelenleg érvényben lévő nevelési koncepció elemzése.

Ebben az összefüggésben pszichológiai, szociológiai és más vizsgálatokra van szükség, amelyek alapján felépíthető az új nevelési stratégia. Ezek az intézkedések nem vezetnek gyors eredményhez, de ha nem avatkozunk be, a helyzet rosszabbodni fog. Munkánk hatékonysága az ország aktuális gazdasági, társadalmi és nemzeti feladatainak megoldásától függ.

Fordította: *SZEKSZÁRDI FERENCNÉ*